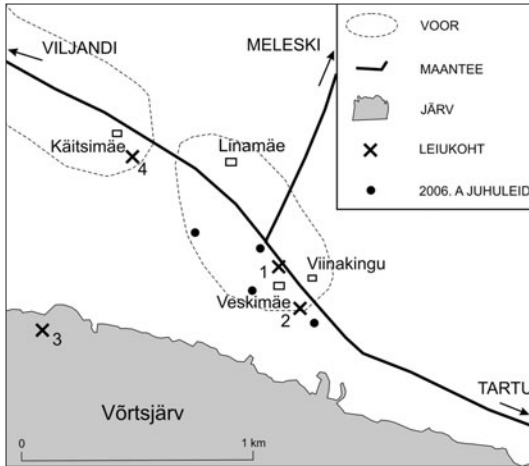

KESKAEGNE MATUS VAIBLA KÜLAS TARTU- VILJANDI MAANTEE ÄÄRES

Kristiina Johanson, arheoloogiamagister,
Tartu Ülikooli erakorraline teadur
Mari Lõhmus, Tartu Ülikooli magistrant
Jana Limbo-Simovart, antropoloog,
Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi teadur
Arvi Haak, Tartu Linnamuuseumi arheoloog
Tõnno Jonuks, arheoloogiamagister,
Eesti Kirjandusmuuseumi teadur

Sissejuhatus

2005. aasta sügisel alustati Tartu–Viljandi maantee uuendustöid, mille käigus kaevati osaliselt läbi selle maantee ning Vaibla–Meleski tee ristumiskoha juures paiknev loode-kagusuunaline voor (joonis 1). Et Kolga-Jaani voorestik on arheoloogiliste muististe, eelkõige just kiviaegsete juhuleidude (vt nt Anni 1921, Johanson 2003, Kalle 2005, Saluäär 1999) ja viimasel ajal ka järjest enam leidma hakatud asulakohtade (vt Kriiska jt 2004) poolest Eesti tingimustes vaieldamatult rikkalikult esindatud, pälvis teetööliste avatud vooreprofiil juhuslikult mööda sõitnud arheoloogide tähelepanu. Edelaprofiili läbivaatamise käigus 2006. aasta 8. aprillil avastati liivaseinast inimkolju jäänused. Seinast varisenud liiva läbi sõrmede lastes koguti sellest suuremaid ja väiksemaid luukilde, millest esialgse vaatluse tulemusena identifitseeriti inimesele kuuluvateks lüüsisamba lülid. Ehkki luustiku dateering ja olemus jäid ebaselgeks, otsustati koht siiski veel säilinud info päästmiseks võimalikult kiiresti läbi kaevata. Seda eelkõige seetõttu, et esiteks oli suur osa luustikust teetöödega juba hävitatud ning teiseks ähvardas voore profiil täies ulatuses maha variseda. Tänu Muinsuskaitseameti kiirele reageerimisele, teetöid korraldava Pärnu Teedevalitsuse Viljandi osakonna ning töid tegeva firma TREF vastutulelikule ja mõistvale suhtumisele, lahkelt appi tõtanud Tartu Ülikooli tudengitele ning muidu heitliku kevade soovivale ilmale õnnestus päästekaevamised ette võtta juba mõni päev hiljem, 12. aprillil.

Joonis 1. Voor Meleski-Vaibla ja Tartu-Viljandi maantee ristumiskoha juures, sealst avastatud matus ning piirkonnas kogutud arheoloogilised leiud. 1 – Vaibla matus; 2 – 20. sajandi algul leitud kivitalb (Anni 1921 järgi); 3 – 1996. aastal leitud kivikirves (Kriiska 1998 järgi); 4 – 1930. aastatel Viljandi muuseumi antud rooma rauaaja peitleiu ligikaudne leiukoht.

Matuse arheoloogiline ja antropoloogiline kirjeldus ning taust

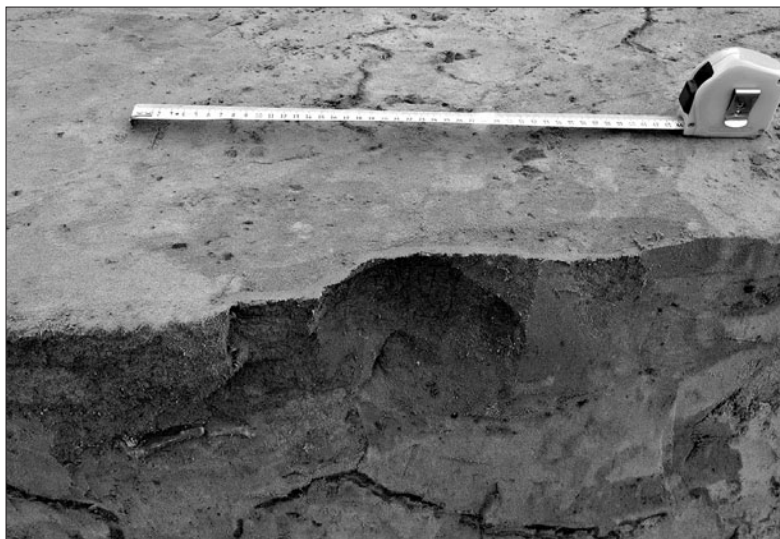
Vaibla külas Veskimäe talu maadel alustati välitöid, mille esimeses etapis korjati voore profiilist alla varisenud liivast välja luud. Valdavalt oli tegemist just ülakehast pärinevate luudega (mõned kaela- ja muud lülisamba lülid ning roidetükid, fragment vasakust abaluust, katked vasaku käe-, sõrme- ja randmeluudest, vasaku õlavarreluu katked, osa vasakust küünar- ja kodarluust; alakehast pärinevad vaid tükk vasakust vaagnaluust ning vasaku reieluu pea), mis viitab sellele, et maanteekraavi kaevamisega oli suur osa pinnast, sealhulgas liiv matuse jalutsi-osast pärinevate luudega juba teisedatud.

Et profiilis paigale jäänud luud võimalikult täpselt dokumenteerida, rajati nende kohale voore laele 200×70 cm suurune kaevand, mis otsustati läbi kaevata profiilis jälgitavaid kihte üksteise järel eemaldades. Et alustada tuli asfaldi ja sellealuse kruusast koosneva, raskesti läbitava täitepinnase eemaldamisest, ei pidanud nende kihtide alla jäänud pehme liiv pingele vastu ning profiil lagunes. Varisenud pinnase läbisõelumisel selgus, et inimjäänustest olidki voore seina jäänud vaid kolju ning vähe-sel määral teisi skeleti osi (joonis 2). Varingu tagajärjel kahetsusväärselt purunenud kolju õnnestus antropoloogil hiljem rekonstrueerida.

Joonis 2. Profilist alla varisenud luustiku jäänused, vaade kirdest.

Ehkki luustiku metoodiline väljapuhastamine ebaõnnestus, oli võimalik dokumenteerida haulohu olemasolu ja selle ligikaudne kuju. Kolju küll lagunes kukkudes, ent sellest jäi liivapinnasesse koljulae jälg, mis võimaldas mõõta selle sügavuseks 47–55 cm maapinnast ehk ligikaudu 40,15–40,20 m ümp. Haulohu puhul oli tegemist voore laele looduslikku pinnasesse kaevatud ovaalse, kirde-edelasuunalise, võrdlemisi tasase põhjaga sissekaevuga, mille täitepinna koosnes väikestest söetükkidest hallikaks värvunud liivast (joonis 3). Ehkki haulohu pikkus jäi tuvastamata, õnnestus mõõta selle peatsiosa laius – 79 cm. Surnu oli maetud peaga edela suunas. Vahetult kolju juures fikseeriti vasaku käe kämblaluud, ent väheste säilinud luude tõttu on võimatu oletada käe asendit pea suhtes. Paraku ei sisaldanud haulohku täitev pinnas ühtegi panusena interpreteeritavat leidu. 5 cm kõrguselt kämblaluude kohalt saadi vaid üks tulekivikild (TÜ 1479: 1), ent selle sidumine matusega on enam kui küsitav. Nähtavasti on tegemist vaid süvendi täitepinnases olnud kivikilluga, mis on sinna sattunud mingi kiviaegse(?) elutegevuse käigus, seda enam et sama voore teistestki osadest

Joonis 3. Profilis avatud haulohu edelaots, vaade kirdest.

koguti profiili inspekteerides üksikuid kiviaegseid leide. Võttes arvesse tööika, et voorel oli jälgi väheintensiivsest kiviaegsest inimtegevusest, peeti võimalikuks, et leitud matuse kuulub just nimetatud perioodi. Matuse suhteliselt varasele dateeringule näisid viitavat ka kogutud kollakat värvi haprad luud.

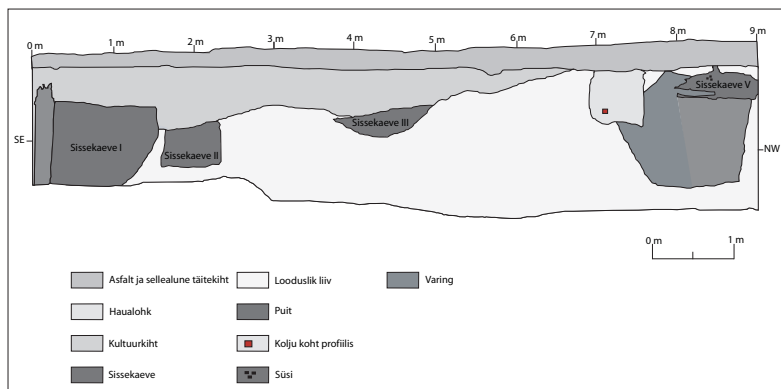
Antropoloogi määrangute kohaselt oli maetu umbes 45aastane naine. Ehkki sulgumata koljuõmbluste järgi võis vanuseks määrata kuni 35 aastat, siis teiste näitajate (muud luud, hambad) järgi võib õmbluste mitesulgumist pidada maetu individuaalseks eripäraks, mida vanuse määramisel ei tohiks arvesse võtta. Nii võiks hammaste kulumise järgi (Miles'i meetodika põhjal; Brothwell 1972) indiviidi vanus olla ka rohkem kui 45 aastat (Brothwell 1972), *maturus*-rühma kuuluvale indiviidile viitab aga hambajuurte läbipaistvus (Johanson 1971). Vanuse määramisel tuleb tähelepanu pöörata ka asjaolule, et maetu alalõualuud olid säilinud vaid kõik eesmised hambad, seevastu alumised molaarid ja enamik premolaare olid enne surma ära tulnud. Alumiste puri- ja eespurihammade puudumisel on aga esimeste hammaste kulumine suurem ja maetu võis tegelikult ka hoopis noorem olla.

Õlavarreluu pikkuse järgi oli tegemist 151,38±4,45 cm pikkuse indiviidiga: seega oli oma ajastu kontekstis tegemist väikesekasvulise naisega. Eesti naiste pikkust on elavatel mõõdetud alles 20. sajandi algul ning andmeid on teada Tartumaalt (1900–1902), kus naiste keskmine pikkus oli 154,2 cm (Weinberg 1903). Skeletiseeriate põhjal on mõtlemisi teinud nii Leiu Heapost kui Raili Allmäe ja leidnud näiteks 17.–18. sajandi Kohtla-Järve naiste keskmiseks pikkuseks 152,84 cm, Tääksi 14.–18. sajandisse dateeritud külakalmistul 157,6 cm ja St. Barbara 14.–17. sajandi kalmistul 157,67 cm (Heapost 2003). Seega võiks maetud naise pikkust pidada oma aja kohta võrdlemisi väikeseks ja pigem võrreldavaks uusaegsetega, ent samas on selliste suhteliselt väikeste kõikumistega väärtuste puhul järeldusi teha vägivaldne.

Nii alumise kui ülemise lõualuu uurimine näitas, et maetud naine oli kannatanud paljude haiguste all. Alumiste hammaste varase äratulemise põhjuseks võib pidada kaariest. Alumisel paremal lõualuul fikseeriti ka luukoe kasvaja. Ülemisel lõualuul on samuti nähtavasti patoloogia tulemusena enamik hambaid enne surma ära tulnud, kusjuures praktiliselt kõik 10 säilinud hammast olid kulutatud juurteni. Eesmistel hammastel tuvastati tugev parodontoos, samuti avastati ühe hamba juure alt kunagisele põletikule viitav abtsess. Olemasolevad ülemised premolaarid on ebanormaalselt liuhka (viltu) kulutatud, mistõttu võib oletada, et maetu on kasutanud oma eesmisi ülemisi hambaid ka millekski muuks kui söömiseks, seda enam et alumised vastashambad pole vastavalt ülemistele kulunud. Üldiselt näitavad ohtrad ja kaugele arenenud patoloogiad lõualuudes, et naine vajas nii kõrge eani elamiseks kindlasti ümbritsevate inimeste abi.

Teised süvendid voore seinal

Lisaks kirjeldatud matusele dokumenteeriti profiilis hauasüvendi lähedal sissekaeveld, mis olid rajatud huumusekihi all asunud looduslikku kruusa ja väheseid veeriseid sisaldavasse liivapinnasesse (joonis 4). Üheski neist ei leidunud inimese luid. Asfaldi ja selle täitepinnase alla jäänud huumus (kultuurkiht) kujutas endast hallikaspruuni määrdunud pinnast, mis sisaldas vaid söetükikesi. Profiilist õnnestus leida korrodeerunud raudnaastu katke ja rauast rõngake, mille põhjal kultuurkihti dateerida ei õnnestu, ent nähtavasti ei ole tegemist paarisajast aastast vanema ladestusega. Igal juhul on looduslikku pinnasesse süvendatud, määrdunud liivaga

Joonis 4. Voore läbilõige ning selles paljandunud eriaegsed sissekaevad.

täidetud sissekaevad (kokku eristati neid kuus) ning haulahok vanemad kui nimetatud kultuurkiht. Ehkki ka sissekaevete vanus ei ole teada, võib oletada nende võrdlemisi hilist päritolu (üksikute kogutud leidude järgi võiks oletada 18.–19. sajandit), nii fikseeriti ühes neist mitu vertikaalselt maasse rammitud prussi ning loomaluid (joonis 4; sissekaeve I), ühest saadi lisaks suurematele ja väiksematele sisetükidele ning raudkividele klaasikilde ja loomaluid ning ühest korrodeerunud raudklamber.

Põnevaimaks objektiks võib pidada matuselohust vahetult loodes paljandunud maapinda süvendatud liivast ja söerikast, suuremate kivide ja väiksemate veeristeta tuleaset. Selle mõõtmed kõige intensiivsemas osas olid 17×21 cm. Koonusja põhjaga tuleaseme laius NW-SE suunal oli aga 140 cm. Paraku ei õnnestunud lohust koguda ühtegi leidu, mistõttu selle vanus ja seos matusega jäid lahtiseks. Nagu viimati kirjeldatud, ei saanud ka ülejäänud eri funktsiooniga sissekaevaid vaadeldava matusega siduda. Võimalik, et tegemist oli eriaegsete objektidega.

Vaibla küla ja selle lähiümbruse asustuslugu

Nagu ülal nimetatud, on Kolga-Jaani voorestik üks muististerikamaid (eelkõige küll kiviajaga seostatavate objektidega) piirkondi kogu Eestis. Arhiiviteadete põhjal ning koos matuse väljakaevamisega tehtud pistelise inspeksiooni käigus õnnestus Vaibla ümbruskonnast üht-teist nimetatud perioodile viitavat ka dokumenteerida. Kiviaegsest

asustusest annavad tunnistust juhuleiud matuse lähikonnast. Vaibla karjamõisa territooriumilt, Leie küla seljandiku kagupoolselt nõlvalt on leitud „paksud savipoti tükid ning süsi“ (Anni 1921, 44), mis võivad, ehkki ei pruugi osutada kiviaegsetele võrdlemisi paksuseinalistele savinõukildudele. Teravakannalist tüüpi venekirves (AI 3771), mis on 1938. aastal leitud Võrtsjärve põhjakaldalt Vaibla juurest veest liiva seest, annab tunnistust hilisneoliitilise nõorkeraamika kultuuri aegse inimese kohalolust ümbruskonnas. Mesoliitilisele või neoliitilisele asustusele võiks viidata samuti voore kaguseljandikult leitud kivitalb (Anni 1921, 7). Pronksiaegsele asustusele osutab Võrtsjärve kaldalt vee madalseisu ajal leitud ovaalne silmaga kivikirves (TÜ 500)¹. Kui terved esemed võivad anda tunnistust matuse- või ohverdamiskohast (veest leidmisel) või miks mitte ka juhuslikust kaotamisest (vt lähemalt Johanson 2006), siis kivi- või pronksiaegset asulat tasuks otsida ühe lihtsat tüüpi ovaalse kujuga pooliku kivikirve leiukohast Võrtsjärve põhjakaldal kalamajandi läheduses (AM A 48).

Välitööde käigus inspekteeriti voore lõuna- ja lääneosa, samuti vaadati läbi kogu teetöödega avatud profiil. Viimase tulemusena tuvastati mõningaid jälgi kiviaegsest inimtegevusest: leiti tulekivist kõõvitsa katke, tulekivilaastu ja -kilde (TÜ 1479: 2, 5, 6). Üksik tulekivikild saadi avatud matuse vasaku kämblaluu kohalt (TÜ 1479: 1). Igatahes viitavad voo-relt kogutud vähesed tulekivileiud kiviaegsele inimtegevusele ümbruskonnas, kusjuures kiviaegse keraamika puudumine võiks anda tunnistust just leidude mesoliitilisest päritolust, ent nii kesine materjal ei luba kaugemaid järeldusi teha. Kivist üksikleide arvesse võttes võiks Vaibla ümbrusest oodata nii mesoliitilist, neoliitilist kui pronksiaegset muistist.

Kivi- ja pronksiajale järgnenud sajanditest pärinevate muististe kohta Vaibla lähiumbrusest teateid ei ole. Tanel Moora andmetele tuginedes olevat Tartu–Viljandi maanteelt Meleski poole pöörava tee ristis asunud tarandkalme (suuline kommentaar Tanel Mooralt, aprill 2006). Kalme olevat lõhutud esialgse Tartu–Viljandi maantee ehitamisega ning lõplikult hävitatud ilmselt 20. sajandi teisel poolel. Võimalikule kivikalmele võiks viidata 2006. aastal matuse kaevamise käigus teevallist saadud üksik põlenud luukild (TÜ 1479: 2).

Leitud naisematusest on u 1 km loode pool Käitsimäe (Käätsimäe) talu maalt 1930. aastatel päevavalgele tulnud rooma rauaaja I poolde

¹ Tänu puust varrejäanusele kirve varreaugus õnnestus kirves dateerida vanemasse pronksiaega, u aastasse 1300 eKr (Kriiska 1998).

kuuluv leiukogum: kolm seeriakäevõru ning kolm väikest luigekujulise kaelaga ehtenõela (VM 2255–2257), lisaks lihtsa ornamendiga käevõru (VM 2254) ning neli kumerat pronksnaastu (VM 2258) (Parri 1936). Järgmised teadaolevad arheoloogilised leiud Vaiblast pärinevad hilisrauaajast: 1996. aastal leiti Võrtsjärve põhjalt *ca* 400 m kaldast komplekt hilisrauaaja kaaluvihte (TÜ 434).

Võrtsjärve kaldaliivast on juhuleiuna kogutud mõned kedrakeraamika killud (TÜ 440), mis kuuluvad nn Pihkva kedrakeraamika tüpoloogias 5. rühma (analoog Tvauri 2000, joonis 10: 10) ning pärinevad tõenäoliselt Liivi sõja ajast, s.t kõige varem 1560. aastatest, ehkki ka 17. sajandi algus pole välistatud. Veel on Võrtsjärve põhjaliivalt 1996. aastal leitud võrguraskusi (TÜ 435, 437, 438), mis võiksid osutada kesk- või uusaegsele inimtegevusele. Viimase võimaluse kasuks räägib lisaks keraamika dateeringule 1637. aastast pärinev Rootsi öör (TÜ 439), mis leiti Vaibla rannast järve madalseisu ajal. Igal juhul tuleks Vaibla ümbruskonda ja Võrtsjärve kaldaaladele teha täiendavaid inspektsioone matusega samaaegse asulakoha lokaliseerimiseks.

Hiljem, st uusajal, asus Vaiblas Võisiku mõisa karjamõis, millest esimesed meile teada olevad kirjalikud teated on 1840. aastatest (EAA 1935-1-111). Mõisa asukoht („Полумз. Ва́йбла“) on 20. sajandi alguse Vene verstakaartidel märgitud, kuid pole selge, kas mõeldakse päris vee piiril, teest lõunas ja praegusest puhkekülast läänes paiknevat hoonet või Meleski teeristi lähedal, ligikaudu Veskimäe talu kohal paiknevat hoonekobarat. Seevastu Rückeri Liivimaa kaardil (aastast 1855) on karjamõis markeeritud veepiirist kaugemale ning selle hooned võiksid seega paikneda matusest vahetult järve (lõuna) suunas praeguse Veskimäe talu maal või maanteest põhjas, matusekohast ligikaudu 100 m kaugusele kirde poole jääva Viinakingu talu asemel (mõlemad talud asuvad praegusest veepiirist 200–250 m kaugusel). 19. sajandil käis Vaibla karjamõisa kõrvalhoones koos Kolga-Jaani õigeusu kogudus, kuni oma kirik valmis sai. Kogudus loodi 1842, kirik ehitati 1871–1873 Lalsi külla (Viljandimaa II, 19). Nähtavasti just sellest seigast tingitult on üles tähendatud pärimusi: näiteks paiknenud Veskimäe talu omaniku sõnul tema maal kabel ning Uti talu lähedalt mööda voolava Tánassilma jõe kohta räägitakse, et „sõja ajal lastud jõkke Vaiblast toodud kirikukellad“ (Anni 1921, 47). Teises variandis toodi kirikukellad Oius asunud katoliku kabelist (Jung 1898, 157).

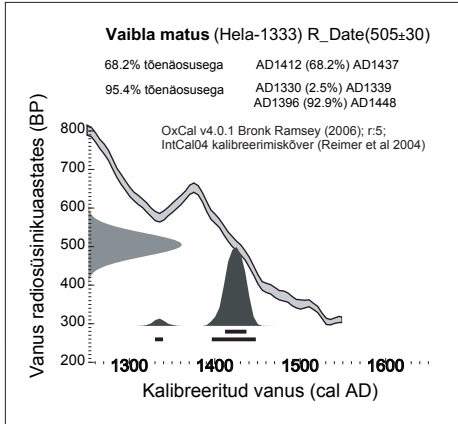
Vaibla matus keskaegse matmiskombestiku kontekstis

Üks intrigeerivamaid ja põnevamaid teemasid Vaiblast leitud mause puhul on kindlasti selle ajalistesse ja ruumilistesse raamidesse paigutamine ehk teisisõnu dateerimine ning seostamine mõne (teadaoleva) arheoloogilise muistisega. Tänu Viljandi Muuseumi finantseeringule õnnestus Vaibla luustikust võetud proov dateerida, kasutades radiosüsiniiku meetodit (söestunud kollageeni dateerimine AMSi (*Accelerator Mass Spectrometry*) abil). Tulemus oli igati põnev, seda enam et olemasolev materjal jättis tõstatatud tööhüpoteesi (tegemist on kiviaegse mausega) küsitavusi. Panuste ja liituvate luustike ning teiste samaaegsete objektide puudumine lähikonnas ei võimaldanud matmisaega täpselt määratleda. Artiklile lisatud graafiku järgi on luustiku vanus 99,4% tõenäosusega 505 ± 30 ^{14}C -aastat (Hela-1333) (joonis 5), seega on maetu liivasesse voorepinda sängitatud keskajal.

Keskaegse Euroopa kristlik tava nõudis surnute sängitamist pühitsetud mulda, s.t kas kiriku sisemusse või kabeli juurde ja kirikaeda.² Eesti alal tutvuti euroopaliku matmistraditsiooniga valdavalt alles 13. sajandi esimesel poolel, pärast maa ristiusustamist. Reeglina on surnud hauda asetatud ida-läänesuunaliselt, peaga läände orienteeritult, ning ilma panusteta. Ent Eestis olid peale kirikaedade matmispaikadena kasutusel talude ja külade lähikonnas mõnel kõrgemal künkal asetsenud külakalmistud. Sinna jätkati surnute asetamist paljuski eelkristliku kombe kohaselt: kadunutele pandi hauda kaasa panuseid (noad, nõelad, mündid, ehted) ning üksikjuhtudel tuleb ette põletusmauseid.³ Valdavalt on siiski tegemist laibamatustega, kus surnud on hauda sängitatud ühekaupa, kuid esineb ka kollektiivmauseid ning kirikaedades on uuritud massihaudu (vt nt Kalling 1997, 62, Valk 1995, 72, Valk 2004a, 428). Tallinna kesklinnas avatud St Barbara kalmistu päästekaevamistel tuvastati viis massihauda, kuhu oli asetatud 1076 indiviidi (Russow jt 2006, 178). Matmiskombestik on varieerunud ka

² Selline traditsioon kestis Eesti- ja Liivimaal 1773. aastani, mil kirikutesse ja kirikaedadesse matmine keelati. Nende asemel rajati uued kalmistud, mis pidid kirikutest või asulatest jääma u 600 m kaugusele (Valk 2001, 20).

³ Arheoloogiliste kaevamiste käigus on leitud põletusmauseid Siksali, Plaani, Makita, Vedu ja Tääksi külakalmistul (Valk 2001, 63).

Joonis 5. Dateeringu graafik (kalibreeritud programmiga OxCal v4.0.1).

Eestimaa eri paigus. Nii esineb Lõuna-Eesti kirikaedades panustega matuseid (Valk 2001, 7, Valk 2004b, 105), samal ajal kui Põhja-Eesti linnades paiknevad kalmistud – nii kirikaiad kui kloostrite juures olevad kalmistud – vastavad „Euroopa normile“ (nt St Barbara, Niguliste kiriku kalmistu) (Valk 2004b, 107). Samuti on Lääne- ja Põhja-Eesti külakalmistutel panuseline materjal 14.–15. sajandil peaaegu olematu (Valk 2004b, 108).

Teateid on ka vähestest keskaega kuuluvatest kalmistutest eemal asuvatest üksikmatustest Eestis. Viljandimaa näidetest võib esile tuua 1959. aastal Viljandi staadioni rajamisel leitud rikkalike panustega luustiku, mis dateeriti 15.–16. sajandisse (Joost 1959). Nimetatud leiuainese (väikesed lapikud kollased kudrushelmed, merevaigust ja klaasist suuremad helmed, kergelt kummitud puntsitud ornamendiga rõngassõlg, tordeeritud keskkeermega spiraalsõrmus, kaks 16. sajandi Nürnbergi arvestuspenni) põhjal on tegu 16. sajandi II poole või 17. sajandi I poole matusega. Võimalik, et matuse selline paiknemine on seletatav kas Liivi või Poola-Rootsi sõjast tingitud hädaolukorraga. Ühe võimaliku pühitsemata pinda maetuga võis olla tegemist ka Helme linnuse jalamil ajaloolise sepikojahoone põhjaseina juures. Seal avastati ca 50 aasta eest kuivkäimla auku kaevates ühe indiviidi luustik (suuline teade majas elavalt u 70aastaselt mehelt, august 2006). Võimaliku üksikmatusest tuleb arvesse ka teine teade Helmest: masinaühisuse maalt oli 1937. a telefoniposti paigaldamisel leitud luustik, panusteks

„ussikeeruga“ sõrmus ning sõlg (Laid 1937). Helmes oli keskajal nii kihelkonnakirik, Püha Ihu kabel kui ka linnusekabel. Torma kihelkonnas on 20. sajandi algul keldrit kaevates leitud „päris terve luustik, hambad alles“ (Vihman 1928). Nissi kihelkonnas Russalu asunduses inspekteeriti 1936. a küngast, kus kruusavõtmisel leiti luustik (Kõrge 1936). Mõlemal juhul võib arvata, et kui oleks olnud tegemist külakalmistuga, oleks sedavõrd ulatuslike mullatööde puhul leitud jälgi ka teistest luustikest, seda enam et leiust teatasid kohalikud ning Russalu leiukohta käidi ka üle vaatamas. Samuti on Heiki Valk Lõuna-Eesti külakalmistuid uurides maininud, et Lõuna-Eestis külakalmistutena arvele võetud muististe seas võib esineda juhuslikke matuseid, kuigi kalmistutest väljaspool paiknevaid üksikmatuseid on tema hinnangul vähe (Valk 2001, 20jj). Kõneldakse valdavalt siiski matusepaikade kaksiksüsteemist, mille kohaselt olid võimalikud matused kirikaedadesse või külakalmitesse (sammas, 11). Seega pole keskaegseid kirikaedadest ja külakalmistutest eraldi seisvaid üksikmatuseid seni omaette matmisviisina arvestatud.

Matusest saadud dateering ning selle leiukontekst (paiknemine maa- piirkonnas) viitavad ühelt poolt külakalmistule. Nii on võimalik, et leitu puhul on tegu külakalmistu äärealaga, mis seletaks teiste luustike puudumist lähiümbruses. Teisalt ei saa välistada keskaegset üksikmatust, mille puudub seos kalmistuga. H. Valk on arvamusel, et vaadeldav voor ei vasta külakalmistu paiknemisloogikale: need asetsevad enamasti suhteliselt väikestel küngastel või suuremate küngaste selgelt eristuvatel nõlvadel (Valk 2001, 21 jj) ning oleks seetõttu võrdlemisi ebatõenäoline (suuline kommentaar Heiki Valgult 12.04.2006). Võib ka oletada, et kalmistu olemasolu korral oleks inimpluud välja tulnud avatud profiili teistestki osadest. Esitatud argumente vaagides on tõenäoline, et leitud luustiku näol on tegemist eraldiseisva üksikmatusega, mille asetamine seda ümbritsevate muististe konteksti on toimunud kaevamiste ning olemasoleva materjali taustal võimatu. Maetu sugu ja vanus ei võimalda teda tingimusteta pidada nt sõja- või röövretkel hukkunuks, kes maeti võimalikult hukkumiskoha lähedale. Paraku ei saa midagi rohkemat öelda ka maetud indiviidi staatuse kohta ühiskonnas, sest seni puudub analoogsete juhtumite analüüs Eestis.

Kokkuvõte

Ehkki 2006. aasta päästekaevamistel leitud naisematus Vaiblas jäi sidumata konkreetse arheoloogiamuistisega, ei kahanda see tema väärtust võimaliku üksikmatusena, vaid sunnib edasisele uurimistööle. Luustiku dateering lubab keskaegset matmiskombestikkuna näha variatsiooniderohkena: ehkki sellised juhtumid on pigem erandlikud, võime väita, et mitte kõiki kogukonna liikmeid ei sängitatud kirikaedadesse või Eesti- ja Liivimaal levinud külakalmistutele. Just sellesarnaste leidude paiknemine maastikul ning sängitamise taust (milliseid ühiskonna liikmeid on maetud eraldi üksikmatustesse?) pakuvad kindlasti uusi uurimisperspektiive.

Tehtud uurimistöö lisas andmeid Vaibla asustusloosse. Kindlasti väärib see koht edasisi maastikuinspektsioone, sest üksikleidude järgi otsustades võiks põhjalike välitööde käigus sattuda potentsiaalsetele eri perioodidest pärinevatele asustusjälgedele. Samuti väärib uurimist Vaibla karjamõisa rajamisega seonduv: kogutud rootsiaegsed üksikleiud lubavad oletada, et mõis polnud rajatud seni tundmatule/kasutusetseta/mõtestamata kohale.

Seega võime Vaibla asustusloos rääkida vähemalt viiest eraldiseisvast perioodist. Varaseima ladestuse moodustavad kivi- ja pronksiaegsed juhuleiud (tulekivikillud, keraamika(?), kivikirved), teise Käitsimäe talu piirkonnast pärinev rooma rauaaja peitleid, kolmanda perioodina eristub hilisrauaaeg, mis on esindatud kaaluvihtidega, neljandat esindab siin kirjeldatud Vaibla matus ning viiendat uusaegne asustus, mis võis viia ka karjamõisa rajamiseni. Kindlasti tuleb siin esitatud mudelit edaspidi täiendada (pole ju esindatud kõik kiviaja perioodid, aga ka asustuse püsimine 18. sajandil on kahtlane). Siiski on edasisteks uurin-guteks esimesed pidepunktid.

KIRJANDUS

Anni, A. 1921. Kolga-Jaani. (Käsikiri Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti (TÜ AK) arhiivis.)

Brothwell, D. R. 1972. Digging Up Bones. Trustees of British Museum, London.

Heapost, L. 2003. 80 years from the birth of the Estonian anthropologist Karin Mark. – Papers on anthropology, 11. Tartu, 11–18.

Johanson, G. 1971. Age determination from human teeth. – *Odontologisk Revy*. Vol. 22. Suppl. 2.

Johanson, K. 2003. Hilisneoliitiline ja varase pronksiaja asustus Lõuna-Eestis – muististe levik seoses loodusoludega. Tartu. (Käsikiri TÜ arheoloogia õppetoolis.)

Johanson, K. 2006. Silmaga kivikirved Eesti arheoloogilises materjalis: juhuleidude tõlgendusvõimalusi. Magistritöö. Tartu. (Käsikiri TÜ arheoloogia õppetoolis.)

Joost, R. 1959. Inspeksiooniaruanne Viljandist. (Käsikiri Viljandi Muuseumis, lisatud vastuvõtuaktile nr 38(626).)

Jung, J. 1898. Muinasaja teadus eestlaste maalt. II, Kohalised muinasaja kirjeldused Liivimaalt, Pernu ja Viljandi maakonnast. Jurjev.

Kalle, S. 2005. Võrtsjärve põhjaranniku mesoliitiline asustuspilt kinnis- ja irdmuististe võrdluses. Tartu. (Käsikiri TÜ arheoloogia õppetoolis.)

Kalling, K. 1997. Uusi paleoantropoloogilisi andmeid Tartu Jaani kiriku kalmistu 13.–14. sajandi matuste kohta. – Arheoloogilisi uurimusi, 1. Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti toimetised (=TÜAKT), 9. H. Valk (toim). Tartu, 54–70.

Kriiska, A. 1998. Vaibla kivikirves. – *Eesti Arheoloogia Ajakiri*, 2, 154–157.

Kriiska, A. jt 2004 = Kriiska, A.; Haak, A.; Johanson, K.; Lõhmus, M.; Vindi, A. 2004. Uued kiviaja asulakohad ajaloolisel Viljandimaal – Viljandi Muuseumi aastaraamat 2003. Viljandi, 35–50.

Kõrge, H. 1936. Inspeksiooniaruanne Nissi khk. 1936. a. (Käsikiri TÜ AK arhiivis.)

Laid, E. 1937. Kiri TÜ Arheoloogia kabinetile 21. jaanuaril 1937. (Kiri TÜ AK arhiivis.)

Parri, T. 1936. Kiri E. Laiule 27. IV 1936. (Kiri TÜ AK arhiivis.)

Russow jt 2006 = Russow, E.; Valk, H.; Haak, A.; Pärn, A.; Mäesalu, A. 2006. Medieval archaeology of the European context: towns, churches, monasteries and castles. – *Archaeological Research in Estonia 1865–2005*. Estonian Archaeology, 1. V. Lang & M. Laneman (toim). Tartu, 159–192.

Saluäär, U. 1999. Kiviesemete kasutusanalüüs. Mesoliitilise Umbusi ja neoliitilise Valma asulakoha köövitsate võrdlev teraanalüüs. Tartu. (Käsikiri TÜ arheoloogia õppetoolis.)

Tvauri, A. 2000. Loode-Vene päritolu slaavi keraamika Eestis 11.–16. sajandil. – *Eesti arheoloogia ajakiri* 4/2, 91–119.

- Valk, H. 1995.** Tartu toomkiriku kalmistust ja ümbruskonna varasemast asustusest. – TÜAKT, 8. H. Valk (toim). Tartu, 59–80.
- Valk, H. 2001.** Rural Cemeteries of Southern Estonia 1225–1800 AD. – CCC papers: 3. Visby–Tartu.
- Valk, H. 2004a.** Viljandi Jaani kiriku kalmistu. – Linnusest ja linnast. Uurimusi Vilma Trummali auks. Muinasaja teadus, 14. A. Haak; E. Russow; A. Tvauri (toim). Tallinn–Tartu, 421–450.
- Valk, H. 2004b.** Grave goods in Estonian Urban Churchyards: a reflection of different traditions and ideologies. – Der Ostseeraum und Kontinental-Europa 1100–1600. Einflußnahme-Rezeption-Wandel. D. Kattinger, J. E. Olsen, H. Wernicke (toim). CCC papers: 8. Schwerin, 103–112.
- Vihman, A. 1928.** Ajalooline traditsioon Torma-Lohusuu ja Avinurme kihelkonnast. (Käsikiri TÜ AK arhiivis.)
- Viljandimaa II.** Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. Eriosa. A. Luha; E. Kant; H. Kruus; A. F. Tammekann (toim). (Korrektuurpoognad TLÜ Akadeemilises Raamatukogus, e-version <http://www.tarkvarastuudio.ee/graf/index.php?ID=286>.)
- Weinberg, R. 1903.** Die anthropologische Stellung der Esten. – Zeitschr. Für Ethnologie, 35, H. 3–4.

A BURIAL FROM THE MIDDLE AGES IN VAIBLA VILLAGE NEAR THE TARTU–VILJANDI ROAD

Kristiina Johanson, Mari Lõhmus,
Jana Limbo-Simovart, Arvi Haak, Tõnno Jonuks

During the renewal of Tartu–Viljandi road in 2005 a drumlin in Vaibla village (joonis/Fig. 1) was dug through. As the surroundings of Kolga-Jaani are rich in archaeological finds, foremost sites from the Stone Age (e.g. Anni 1921; Johanson 2003; Kalle 2005; Kriiska et al 2004; Saluäär 1999), the above-mentioned drumlin caught the attention of archaeologist. At 8th of April, 2006, fragments of human skeleton were detected on the south-western profile of the drumlin. Although the essence of the burial remained unclear, excavations were carried out to determine the date of the site and the mortuary practice.

The settlement history of the Vaibla village and its surroundings dates back to the Mesolithic, whereas five periods can be distinguished. The first one is marked by stray finds from the Stone and Bronze Ages, the second settlement epoch is made visible by a Roman Iron Age hoard (VM 2254–2258)

from the Käitsimäe farm, the third period – the Late Iron Age – is marked by a complex of weights (TÜ 434). The Middle Ages, represented by the burial addressed hereafter, can be considered the fourth. There are some findings from the Post-Medieval Period (ceramics from the 16th century (TÜ 440), net sinkers (TÜ 435, 437, 438) and a 17th-century coin (TÜ 439), which is the settlement epoch that might have led to the establishment of the manor dairy farm. The six additional intrusions (Fig. 4) found from the profile can be dated to the latter period.

On the top of drumlin an oval-shaped NE–SW oriented grave, filled with greyish sand containing charcoal, was dug into the natural soil. The grave was quite even on the bottom and shallow – only 47–55 cm from the ground, i.e. 40,15–40,20 m above sea level. As the greatest part of the grave was destroyed, it was impossible to determine the length of it, but its width on the head was 79 cm (Fig. 3). The deceased – a 45-year-old and 151,38±4,45 cm tall woman – was placed into the grave heading towards south-west. Though beside the skull other parts of the skeleton (Fig. 2) were found the body position of the woman was not ascertained. She had suffered for many pathologies, which indicate that she did not manage without the help of others in the community. There were no grave goods accompanying the deceased, at least there were no finds in the surviving part. Only a flint flake (TÜ 1479: 1) could be collected from the grave filling, but it is highly questionable whether it can be connected with the here-described burial.

The burial was dated to the Middle Ages: with the probability of 99,4% it dates from 505±30 BP (Hela-1333) (Fig. 5). In the context of the burial customs of the Medieval Period, the burial is exceptional. In contrast to Western Europe, there existed a double system of burial places in the territory of Livonia throughout the Middle Ages: in addition to churchyards there existed a tight network of local cemeteries connected with primary settlement units (Valk 2001). However, a few burials outside the churchyard and/or local cemeteries have been found (e.g. Viljandi, Helme, Russalu). As there are no other graves in the drumlin and the topography of the site does not support the idea of a local cemetery, it is probable, that the burial described herein falls into the same group with those out-of-cemetery burials. Hitherto not much attention has been paid to out-of-cemetery burials during the Middle Ages, but this grave demonstrates that mortuary practices during the Medieval Period were much more variable than we think today.